

Prof. PhDr. Miloslav Petrusek, CSc.
* 15. október 1936 † 19. august 2012

Česť jeho pamiatke!

S hlbokou úctou, vďakou a obdivom k osobnosti a dielu pána profesora Miloslava Petruska.

Redakcia časopisu Sociológia
a slovenská sociologická obec

Wisława Szymborska: Starý profesor
Preložil Miloslav Petrusek

*Zeptala jsem se ho na ty doby,
kdy jsme byli takoví mlad'ouncí,
naivní, zapálení, hloupí a nedospělí.*

*Trošku z toho zůstalo, kromě mládí,
odpověděl.*

*Zeptala jsem se ho, zda stále jistě ví,
co je pro lidi dobré a co zlé.*

*Smrtonosné jsou představy
o budoucích možnostech, odpověděl.*

*Ptala jsem se ho na budoucnost,
zda ji stále vidí tak jasně.*

*Přečetl jsem příliš mnoho historických
knih, odpověděl.*

...

*Zeptala jsem se ho, zda bývá občas
šťastný.*

Pracuji, odpověděl.

...

Miloslav Petrusek, oslovovaný ako Milan, sa narodil v Zlíne. Sudičky mu predpovedali učiteľstvo, napokon, učiteľmi boli aj jeho obaja rodičia. Milan Petrusek zomrel o takmer 76 rokov neskôr v Prahe doma v blízkosti svojej manželky. Medzitým sa udialo mnoho, menili sa epochy, rúcal sa i obnovoval

akademický svet, rozpadali sa ríše i manželstvá, našli sa blízki, spoľahliví súputníci medzi ľuďmi a ešte väčšmi medzi knihami.

Milan sa stal veľkým vzdelancom, skvelým profesorom sociológie a obdivovaným vzdelávateľom. Čítal neuveriteľne mnoho a jeho skvelá operačná pamäť mu umožňovala stále s tým všetkým pracovať. Premýšľal a písal. Písal mnoho, s chuťou, s veľkým darom jazyka a s veľkou vedeckou erudiťou. Písal eseje, medailóny, anotácie, recenzie, nekrológy, spomienky a pripomenutia k jubileám, štúdie a knihy. Medzi tými rozsiahlejšími nájdeme kapitolu v knihe Pavla Machonina *Československá spoločnosť*, knižnú publikáciu *Sociometrie, Malý sociologický slovník* (spolueditor), *Alternativa* (vyšla v roku 1986 pod pseudonymom Petr Grňa a práve ju považoval prof. Petrusek za svoje najvýznamnejšie dielo), *Sociologie a literatura*, *Sociologické školy, směry, paradigmata*, *Sociologie, literatura a politika* (s J. Alanom), *Velký sociologický slovník* (predseda redakčnej rady a autor mnohých hesiel), *Společnosti pozdní doby* (vyšla v roku 2006).

Písal ako znalec sociologickej teórie, s filozofickou i estetickou erudiťou. Veľmi často prispieval do českého Sociologického časopisu. Nepochybne ukázkou jeho produktivity je monotematické dvojčíslo 1-2 v roku 2004. Milan Petrusek tam má Úvod, potom štúdiu o sociológii umenia, za tým dva medailóny a ešte tri recenzie! A navyše všetkých desať anotácií, zasvätené sa vyjadrujúci napríklad k maliarstvu, Rusku, k problematike floskúl, k štrukturalizmu, postmodernizmu či k estetike, je od „blízkych autorov“: MP, pet, ptk, sek a mpet. Poklona!

V podobe medailónov, pripomenutí jubileí a spomienok hlboko pripomenul É. Durkheima, C. Léviho-Straussa, R. Arona, L. Althussera, J. Baudrillarda, R. Rortyho, J. Kľofáča, V. Tlustého, P. Machonina, J. Kunca, D. Alievu, Z. Strmisku a iných.

Chcem však oceniť aj „drobničky majstrov“. Napríklad jednu z mnohých intelektuálnych bravúr – recenziu knihy J. Derdowskej *Praskie przemiany. Sacrum i desakralizacja przestrzeni miejskiej Pragi* alebo recenziu knihy K. P. Liessmanna, z ktorej vyberá myšlienku: „Dnes byť starý znamená musieť zapomenúť všetko osvojené, zatiaľ čo byť mladý znamená nemusieť sa učiť ničemu, čo by mohlo byť trvalé.“ K tomu poslednému stručne dodáva „v infantilizovanej spoločnosti (Barber) sa tradícia jednoducho nenosí“.

Profesor Petrusek patril do „veľkej trojky“ českej sociológie spolu s profesorom Jiřím Musilom a s profesorom Ivom Možným. Skvelí bádatelia a učitelia!

Univerzitné vzdelanie získal na Filozofickej fakulte Brnenskej univerzity (dnes MU), absolvoval tam filozofiu a dejepis. „V roce 1961 jsem po absolvování vojenské služby nastoupil na své první místo, stal jsem se asistentem na Pedagogickém institutu v tehdejší Gottwaldově. Poznal jsem tam osobnosti

diametrálne odlišné, ktoré mali ovplyvniť natrvalo môj ľudský príbeh – arogantného a nesnášenlivého Antonína Vaňka, ... ktorý se řízením osudu nakonec stal v roce 1977 vedoucím katedry marxisticko-leninské sociologie na FF UK v Praze, a Zdeňka Strmisku, vzdělaného a distingovaného intelektuála v nejlepším smyslu toho slova...“ Spolu so Strmiskom „jsme oba byly povoláni do Prahy v době, kdy se ustavovala první sociologická pracoviště, kdy vznikala Sociologický ústav ČSAV a kdy Pavel Machonin skládal svůj tým pro proslulý výzkum sociální struktury“. Vyšší akademický stupeň získal M. Petrusek na pražské Univerzite Karlovoj.

Ako svoje najväčšie vzory uvádza J. L. Fischera, Z. Baumana a P. Machonina. Nemal k nim len nepriamy alebo „iba čitateľský“ vzťah, ale vo všetkých prípadoch išlo o priamy intelektuálny kontakt.

P. Machonin spomínal na svoje sklamanie, keď Petrusek utiekol z jeho hviezdneho tímu k pedagogickej práci na FF UK. „Teprve později jsem pochopil, že Tě víc než co jiného k tomuto odchodu tlačilo bytostné nutkání k pedagogické práci...“

V roku 2004 publikoval profesor Petrusek štúdiu *Výuka sociologie v čase tání a v časech normalizace*. Táto štúdia môže slúžiť aj ako pomôcka pre personálne nezorientovaných k tenučkaj knižke *Groteska*, ktorú vydal vlastným nákladom, a ako autor je v nej uvedený istý Milan Skalka. Podtitul tejto tragikomickej knižky o dianí na katedre v období normalizácie je *Ze života a díla docenta doktora Antonína Káněte, doktora věd*.

V období normalizácie bol Milan Petrusek potrestaný zákazom učiteľovania, čo bol zásah na veľmi citlivom mieste. Za trest z neho urobili knihovníka (Knihovni a informační středisko FF UK). Nezamýšľaným dôsledkom bolo, že sa stal pravdepodobne najsčítanejším sociológom v našich končinách. Na rozdielnosti a konflikty, ktoré potom viedli k infarktu, si Skalka spomína takto. „On byl Tonda, já byl Milan. Tonda se zajímal o fotbal, kdežto já nikoliv, zatímco já jsem se zajímal o sociologii, kdežto Tonda nikoliv.“ Po pár rokoch sa stretli na pražskej katedre, Tonda ako vedúci katedry a doktor sociologických vied. „Tonda nebyl maniakální sběratel knih jako já, který si tím strašně komplikoval rozvody a následná stěhování, byl to člověk vážný a uvažlivý. Uvažlivě investoval a proto zřídka kdy do knih.“ „Říká se ..., že psychologové a sociologové obvykle píšou o tom, co je osobně nejčastěji pálí. Pomínou-li onu sociologii, která sestává z pouhého skládání slov, tedy pomínou-li asi devět desetin celé sociologie, pak tomu tak patrně je.“ „Že jsem ten infarkt nakonec dostal já, je jiná záležitost ...“ „Po tvrdém infarktu si ale náhle uvědomíš, že svíčky je vždycky namále. ... Život je opravdu spění k smrti a náhle to víš.“ Inak, Petrusek pripomína, že podľa niektorých údajov bolo vylúčených a vyškrtnutých zo strany v českých krajinách takmer 80 percent spoločenských vedcov a na Slovensku okolo 35 percent.

Osobitné miesto v jeho živote a diele patrí samizdatovému Sociologickému obzoru, ktorý začal spolutvoriť v druhej polovici osemdesiatych rokov.

Po roku 1989 prof. Petrusek čítal, učil na mnohých fakultách a navyše zakladal novú fakultu sociálnych vied. J. Buriánek z FF UK vyslovil chválu jeho učiteľstva. „Je skvelým a charismatickým řečníkem, jeho přednášky jsou promyšleně budovány a nikdy jim nechybí idea a pointa.“ „Petrusek nezakrývá svoji identitu hlavního aktéra či hvězdy programu, ale dokáže se s nadhledem i s humorem reflektovat.“ Samotný Petrusek to reflektuje takto: Učil som vždy naplno. Predovšetkým, pokladám to za posvätné poslanie vysokoškolského učiteľa. Ale aj preto, že si myslím, že som lepší učiteľ než bádateľ. „A ke schopnosti slušně učit patří i jistá míra schopnosti sebaironie, smyslu pro humor...“ Záujem študentov a plná miestnosť ho tešili, dávali mu satisfakciu. Každý učiteľ sa rokmi stretne s mnohými študentmi. Ak sú však miestnosti plné a študenti sú učiteľom pedagogicky a intelektuálne oslovení, stretnutí a „zachovaných stôp“ je viac. Keď k tomu pridáme aj menšiu, ale vplyvnejšiu komunitu doktorandov, ktorí dostali vzor a „akademický benchmark“, pochopíme, že táto Petruskova stopa je mimoriadne významná. Nech sa darí platanu v Jinonicích, ktorý mu tam učители a študenti zasadili pri životnom jubileu.

V odpovedi na otázky Karla Černého profesor Petrusek pomenúva tri základné piliere, na ktorých by mal stáť absolvent odboru sociológie: (1) sociologická teória včetně dějin sociologického myšlení, (2) sociologická metodologie včetně nejnovějších trendů, (3) být všeobecně humanitně vzdělán. Třetí pilíř v úplnosti respektován není. „Obávám se, že skutečně dochází ke „kulturní barbarizaci“, minimálně však ke všeobecnému snížení kulturní úrovně. Profesionální sociolog musí být podobně jako filozof či kulturní antropolog také humanitní vzdělanec. To je představa, na níž trvám.“

Jednu postavu Petrusek charakterizuje takto, prezrádzajúc svoje kritériá i nároky: vraj to bol človek mimoriadnej inteligencie, ale nevalnej vedeckej erudície.

Profesor Petrusek pestoval teoretickú sociológiu. To sa dozvieme aj nepriamym spôsobom, keď odkazuje na R. Collinsa: „Podstatou vědy je ... teória, nie partikulárna metodológia, teória ako generalizovaný a koherentný súhrn ideí, ktorý vysvetľuje variácie v empirickom svete.“ Jeho sociológia bola pritom vzdialená od suchárstva, neuspávala, ale priťahovala intelektuálnou bravúrou a schopnosťou uplatniť konceptualizáciu aj na kritický rozbor či netriviálne vysvetlenia sociálnych problémov.

Medzi textami k profesorovej sedemdesiatke je úvodom predstavený ako popredný český sociológ, ale tiež sociológ moravský „a inklináciou aj intenzitou svojich kontaktov so slovenskými kolegami tiež československý“. Z hľadiska teoretickej sociológie profesor Petrusek na Slovensku azda najväčšmi oceňoval erudíciu Dilbar Alievy: „se nepochybně stala během let teoretickou

stálíci – spoľehlivým informátorem a zasväceným analytikem a nonkonformným kritikem“.

Výborne poznal aj produkciu poľskú a ruskú, udržiaval osobné kontakty s mnohými skvelými postavami a o Rusku písal zasvätené analýzy a eseje. V jednej recenzii domácomu autorovi jednostranne obrátenému na sociologický Západ kriticky pripomenul dávny postoj nemeckých historikov vyjadrený výrokom „čo je slovanské, to sa nečíta“.

Miloval dve postavy, medzi ktorými vznikol mravný súzvuk. „V posledných letech četl Havel rád Baumanu – u Baumanu totiž koncept zodpovednosti hraje téměř ve všech textech naprosto klíčovou roli.“ Obaja dochádzajú k tomu istému typu odpovede: „Odpovednosť nelze delegovat na „moderní instituce“ a expertní vědění.“ Havel videl tragédiu moderného človeka nie v tom, že človek toho stále menej vie o zmysle vlastného života, „ale že mu to stále menej prekáža“.

Samostatným vkladom M. Petruska a jeho manželky Aleny Miltovej (ako aj ďalšieho spolutvorcu a spoluvlastníka Jiřího Rybu) do úrovne českej i slovenskej sociológie bolo ustanovenie a neuveriteľná produktivita sociologického nakladateľstva SLON. Profesor Petrusek bol členom edičnej rady nakladateľstva.

Po dlhé roky bolo meno M. Petruska spojené s povestnou Letnou filmovou školou v Uhorskom Hradišti, teda v meste, ktoré bolo svetom jeho mladosti. Petruskovci boli pravidelní hostia filmovej školy a Milan bol aj prizývaným a aktívnym diskutérom. Radosť tryská z jeho slov: „Viděl jsem po třiceti letech „kulturní film“ Vasilije Šukšina Červená kalina na Letní filmové škole v UH: kino bylo plné – samí mladí – a reagovalo spontánně a přijalo film s obrovským nelíčeným nadšením.“

Čím by som chcel byť, keby som sa znova narodil? – zamyslel sa Milan Petrusek. Nuž, mohol by som, samozrejme, povedať, že sociológom. Ale nie je to úplne tak. „Chtěl bych být malířem, výtvarníkem. Vždy mě přitahovalo výtvarné umění..., zejména však malířství. K tomu mě vedl můj děda, který byl sám vynikající malíř – amatér. A já jsem se vlastně přes četbu o velkých umělcích minulosti (...) ...dostal k tázání po tom, co to vlastně jsou ty velké kulturní celky, jako je baroko nebo renesance, neoklasicismus nebo secese, a co to v dějinách znamenalo. ... Takže záujem o umění mě přitáhl ke společenským vědám ... přes studium Masaryka jsem se dostal k četbě sociologických klasiků a sociologii samotné.“

Masaryk podľa Petruska nahliadol, že „hlubinná podstata krize moderního člověka je v polovzdělanosti, v nedostatečné kultivovanosti, ve špatně pochopeném a vstřebaném osvícenství. Krize moderního člověka je Masarykovi ale také krizí lidské důvěry, krizí lidské slušnosti, nejen krizí jeho nábožnosti.“ ... „Masaryk je starosvětský myslitel, který stále ještě věřil v cosi, čemu se kdysi

říkalo lidské ctnosti.“ „...na rozdíl od postmodernistů – kteří žijí ve fragmentarizovaném světě rozbitém na „střípky“, ve světě, kde hodnoty ztratily svá pevná místa v hierarchickém uspořádání, kde skončila „tvrdá“ modernita a kde každý hledá některou ze svých identit – mohu prohlásit, že já v takovém světě nežiji. Můj svět není ani „rozpadlý“, ani fragmentarizovaný, má svůj pevný hodnotový řád a moje identita je stabilní a nikoliv křehká.“ „S velkou chutí píši o postheroické společnosti, o Lipovetského „éře prázdnoty“ a o roli módy v současném světě, ale to není můj svět. To je svět, který vidím a jako sociolog pozoruji, ale vůči němuž mám distanci. Můj svět je svět milovaného Jana Skácela, který říká – „nezapomeňte, že je již večer“.“

Vladimír Krivý

Wisława Szymborska: Útěcha a radost (zo zbierky Dwukropek)
Preložil Miloslav Petrusek

*Darwin
si prý pro potěchu četl romány.
Ale měl podmínku:
nesměly končit smutně.
Když se mu takový příběh
dostal do rukou
klidně jej hodil do planoucího krbu.
Ať je to pravda nebo ne
chtějme tomu věřit.
Když svým umem
prošel takové dálky
a tak dlouhý čas
když viděl tolik vymřelých druhů
tolik triumfů silných nad slabými
tolik marných pokusů o přežití –
potom aspoň od románu očekával
šťastný konec.
A tak tedy:
paprsek světla v oblacích.
Milenci zase pospolu*

*pochybnosti pominuly
a věrnost byla odměněna.
Majetky navraceny a poklady nalezeny.
Sousedé se spolu smířili
dobré jméno bylo navráceno
a žádostivost znectěna.
Staré panny se provdaly za vzorné
pastory
intrikáni byli posláni do vyhnanství
a svůdcové se pokorně vrátili k oltáři.
Sirotci našli teplou náruč
a vdovy našly útěchu.
Marnotratní synové pozváni ke stolu
a kalich hořkosti vylit do moře.
Šátečky mokré slzami smíření
a všude zpěv a muzicírování.
A pejsek Fido
který zahynul v první kapitole
zase vesele běhá po domě
a radostně štěká.*

Za Miloslavom Petruskom¹

Milanko,

zaskočil si nás všetkých –
tých, čo Ťa len počuli, ale už na to nikdy nezabudli;
tých, čo Ťa poznali krátko, no zažili Ťa mocne;
tých, ktorých si učil, svojich žiakov, svoje študentky, svojich obdivovateľov,
ktorým si sa navždy vpečatil do ich vnímania, osvojovania a prežívania sveta;
svojich kolegov a kolegyné nielen tu, ale aj na Slovensku, v Poľsku, v Británii
či v Rusku; svojich spriaznencov v New Yorku;
svoju česko-moravsko-slovenskú čitateľskú obec;
svojich sympatizantov medzi vzdelancami všetkých profesií – humanistov,
žurnalistov, prírodovedcov, duchovných, právnikov, učiteľov, politikov;
svojich priateľov a druhov;
svojich vrstovníkov šesťatridsiatnikov, ktorí aj z tej diaľky stále na Teba
hľadia;
svojich najbližších, tých najväčších: prečo tak náhle, tak znenazdajky, tak
odrazu?

Kartu z Jagellonskej výstavy v Kutnej Hore ste nám s Alenkou poslali dva
dni predtým. Prišla dva dni potom.

Zvykne sa vravieť, čo s človekom odchádza. My tu dnes, chvalabohu, spo-
mínáme inak: čo všetko k nám vďaka Milanovi Petruskovi prišlo.

Dielo intelektuálnej mohutnosti, do akej raz určite dorastie platan, ktorý mu
jeho študenti a kolegovia darovali na sedemdesiatku. Očarujúca osobnosť –
strhujúci rétor, brilantný analytik, milovaný učiteľ, charizmatický prednášateľ,
neúnavný organizátor, znalec umenia, pevný ťahúň v dvojzáprahu, aký vytvoril
s Alenkou Miltovou, keď spoluzakladali inštitucionálnu infraštruktúru milova-
nej vedy nemilovanej predchádzajúcim režimom. Dielo človeka, ktorý na
vlastnej koži zakúsil zlomy, prevraty, ruptúry i násilne zastavený čas a postavil
sa voči tomu odvážne i dôstojne. Takpovediac masarykovsky: vo svojich tex-
toch myslel „dobře a silně“, pokúšal sa popri analýze sociologických koncep-
tov, systémov či osobností uplatniť aj interpretatívnu sociológiu, skúmal tiež
„společenský život tzv. všední, nepatrný“ a vložil hodný kus svojej sociologic-
kej mohutnosti do budovania „nového paradigmatu kritické sociologie“.

„Zůstane trvale zapsán v dějinách našeho oboru jako sociolog Obnovovatel,
a to hned dvojnásobný,“ napísal o ňom ďalší nestor českej sociológie Ivo
Možný, ktorý pozajtra oslávi osemdesiatku. „Byl jedním z nejvzdělanějších
sociologů,“ dodáva Jiřína Šiklová. „Z jeho osoby vyžaroval duch starých čias,

¹ Tento príhovor bol v skrátenej podobe prednesený na rozlúčke s Milanom Petruskom v strašnickom krematóriu v Prahe
dňa 29. augusta 2012.

bezprostrednosť i zmysel pre humor,“ hovorí jeden z jeho študentov. „Nedá sa to len tak opísať,“ dodal, „ide o akési „svetlo duše“.“

A ohlasujú sa aj ďalší – priatelia, kolegovia, študenti, čitatelia.

„Miláček študentů, pro jeho přednášky musely být vyhrazeny ty největší posluchárny.“

„Byl jakási instituce sám o sobě, s níž se počítalo, dnes zasedá kdesi na českém sociologickém Olympu.“

„Zůstane nedostižným příkladem svrchované intelektuální poctivosti, niterné odpovědnosti intelektuála za osud společnosti, v níž žije, a mravní velikosti.“

„Byl „zámkem plným sociologů“ s almarami knih; byl encyklopedickým ústavem, který informuje a hodnotí, vykládá a shrnuje.“

„Nelitoval času pro ta nejdrobnější dílka, dbal na jemnost kultury všedního dne. Jeho dopisy a vzkazy, blahopřání a dedikace, psané kaligrafickým drobným rukopisem, vždy neotřelé a často v řeči vázané, jsou hodny ovínutí zlatou stužkou.“

„Byl člověkem hledajícím smysl a toto hledání pokračovalo i za hranice, kam věda už nemůže a kde začíná tajemství.“

„Poctivě nesl tíhu dne a vedro na vinici české sociologie v časech, kdy to nebylo snadné. A v pozdním odpoledni se rozpomínal i na vinici vysázenou před dávnými věky v okolí jemu tak milého Velehradu. Cítím jako závazek nezatajit jeho přihlášení se ke zdroji té nitky naděje, jež nám zůstává, když ztrácíme někoho blízkého.“

A Jeff Goldfarb, priateľ a kolega z New School for Social Research, aj za Elzbietu Matyniu a ďalších k tomu dodáva: „Pilier integrity. Spolu s Alenkou boli tichými hrdinami českých spoločenských vied, kultúry i verejného života.“ „Málo lidí, dokonce mezi mojimi spoluobčanmi“ – písal k jeho sedemdesiatke Nikolaj Petrovič Narbut – „tak hlboko ako on rozumeli ruským dejinám, ruskej kultúre, literatúre, umeniu“. „Veľký vedec, veľká osobnosť, veľký priateľ – presne to pre mňa a pre ostatných poľských sociológov znamenal,“ odkazoval mu pri tej istej príležitosti Zygmunt Bauman. „Vždy bol s nami, zdieľal s nami naše zármutky i nádeje, úspechy i zlyhania, víťazstvá i porážky.“

X X X

Zblížili sme sa s Milanom v polovici 80. rokov, v časoch, keď sa začínalo jedno z lepších období jeho života. Nie v tom zmysle, že by azda z úradných miest dostal viac príležitostí, skôr preto, lebo sa intenzívnejšie pustil do práce „neoficiálnej“. V jednom z vtedajších listov v januári 1986 nám napísal: „Dostal jsem nápad. Ta díra v informovanosti o literatuře plus absence kritické sebereflexe toho, co tvoří naše oficiální kruhy, je tak obrovská, že by stálo za to vydávat periodikum. Samozřejmě náklad 8 výtisků. Mám koncepci, neskromnou, tvrdě řeholnickou – něco à la Šaldův zápisník. Začnu to sám, budu to psát

a posílat známým. Servítek si brát nebudu: oni si ho neberou taky. Nenechávať si to pro sebe, kam si to ostatne vezmeme? Do hrobu, do blázince či do väzenia?“ V októbri 1986 k tomu ešte dodal: „Myslím, že je treba začít zvedat hlavu, jinak nás ti blbové zahltí zcela.“ Od roku 1987 začínajú s Josefom Alanom vydávať Sociologický obzor: znechutenie z pomerov, na ktoré mnohí reagovali najmä ironickými šľahmi pri pive, sa konečne aj v oblasti sociológie zhmotňuje do kritickej reflexie. Reflexie, ktorá otvárala oči: tenké priesvitné kópie samizdatového časopisu pozopínané v bledoružových a tmavožltých obaloch, texty skryté pod menami Petr Grňa, Jan Benedikt, Martin Piluša, Jan Polehňa, Lubor Čep a iní, dakedy aj 130 husto písaných strán, označených číslami dopísanými tenkou čiernou fixkou, sme vďačne posúvali ďalej.

Šťastím pre nás bolo, že súbežne s tým, ako sa „jeho duch dvíhal nahor“, na Slovensku sa začínali v tých rokoch postupne meniť spoločenské pomery. Objavovali sa známky určitého oživenia v neformálnych štruktúrach, ktoré sa predtým natoľko neprejavovali: šírilo sa alternatívne videnie sveta, šírila sa túžba po väčšej slobode, či už išlo o ekologov, divadelníkov, hudobníkov, výtvarníkov, mladých kresťanov, spisovateľov, filmárov, novinárov, prírodovedcov alebo sociológov, ktorí vtedy prišli s termínom „ostrovy pozitívnej deviácie“ ako priestoru nezávislého myslenia a konania. Zmierňovala sa atomizácia spoločenskej debaty, izolácia medzi jednotlivými súčasťami kultúry a vedy, organizovali sa interdisciplinárne semináre, ľudia sa stretávali na koncertoch folkových spevákov, vídali sa v malých divadlách, niektoré časopisy sa už dali čítať. Tieto prostredia vyžarujúce vzdor a túžbu po slobode, nachádzajúce sa zväčša na okraji oficiálnych štruktúr alebo aj celkom mimo nich, sa navzájom ovplyvňovali, postupne sa znovuoobnovovala verejnosť. Ochránari zostavili publikáciu Bratislava/nahlas, ktorú napadli v denníku Pravda a na straníckych grémiách; spustil sa zápas za pravdu proti lži režimu.

Petruskova jedinečnosť – ako „kritického sociológa“ i ako intelektuála žijúceho v Prahe – spočívala v tom, že on takmer všetky tieto prúdy a mnohých týchto ľudí poznal: čítal slovenské časopisy, sledoval slovenské diskusie, navštevoval predstavenia divadiel, kupoval knihy vydané v slovenčine, pôvodiny i preklady. Bol osobnosťou, ktorú so Slovenskom spájali početné nitky, poznal viacero generácií slovenskej sociologickej obce, a nebola to iba pasívna evidencia toho, čo sa na Slovensku deje, ale obojstranná živá komunikácia.

X X X

Jedinečným osvietením sa pre nás v roku 1986 stala jeho „Alternativka“, vydaná pod menom Petr Grňa. Oslovoval v nej svojou erudíciou, imagináciou i štylistickou eleganciou; alternatívna sociológia chcela byť otvorená a tolerantná i v podmienkach nealternatívnej spoločnosti. Jeho spôsob uvažovania bol výrazom vnútornej slobody, bol to opak „captive minds“ Czesława Miłosza – bol to „nesputnaný duch“. Ako to s istou dávkou páťosu zhrnul jeden

z jej čitateľov, keď mi nočnou hodinou prišiel vrátiť požičaný výťah: „Odteraz už nemožno pestovať sociológiu po starom.“ „Skutočne, tu u nás“ – písal som Milanovi – „dochádza k novej etapizácii životov. Je vyznačená jasným míľnikom: pred Grňom a po Grňovi!“

Petrusek bol nespochybniteľný erudit, knižožrút par excellence, za desaťročia práce toho mal závatne veľa „načteno“, nesmierne mnoho „přetaveno“, a tiež hojne „odpřednášeno“. Najdôležitejšie však neboli znalosti, ale sila jeho vlastnej výpovede. Zasväcoval záujemcov do zložitosti a nejednoznačnosti sociálneho sveta, do rozmanitých spôsobov, ako sa o ňom dá premýšľať, do kontextov, v ktorých možno chápať skutočnosť. Bol tým, čo pod pojmom vzdelanca rozumel Václav Havel, keď povedal: „Žádný z velkých problémů dnešního světa nelze řešit bez účasti vzdělců. Ale nemyslím tím pouhé specialisty, myslím vzdělance jako lidi, kteří si uvědomují širší a hluboké souvislosti jevů a kteří proto pocítují i zesílenou odpovědnost za svět.“

Keby bol Milan uplatnil na seba samého „Chronotopos moderní sociologie“, jeden z kurzov, ktoré vyučoval, otvorilo by sa nám pred očami jeho putovanie rôznymi prostrediami, malými i veľkými dejinami, osobnosťami a ideami. Od stopy, akú v ňom zanechalo rodné Slovácko i osudy časti jeho rodiny, ktorá za účasť v komunistickom odboji skončila v koncentráku; cez stretnutia so šesťatfícatníkmi (sám bol jedným z nich) vrátane poetky Violy Fischerovej, ktorá nedávno odišla v rovnakom veku ako on; cez „zázračné setkání“ s jej otcom J. L. Fischerom, filozofom a ľavicovým intelektuálom s osobitnou noblesou; cez učiteľov, akými boli Jaroslav Šabata a Lubomír Nový; cez fascináciu T. G. Masarykom, ktorá ho nikdy neopustila, keďže tak obdivoval Masarykov „obrovský cit pro aktuální problémy doby, pro tzv. krizi moderního člověka“; cez prácu v tíme Pavla Machonina potrestanú po okupácii postupným vyradením z oficiálnej sociológie a preradením do knižnice, čo dokázal využiť na to, aby sa stal najsčítanejším vzdelancom; cez Sociologický obzor, do ktorého jeho tvorcovia bez „grantov a honorárov“ napísali sami stovky strán; cez rovnako nelegálne preklady západných autorov v brnenskej edícii Prameny až po vyorenie brázdy pri obnove pluralitnej sociológie po Novembri 89.

Bol obdarený nevšedným talentom: na čokoľvek sa pozrel, vedel o tom pojednať netriviálnym, prenikavým spôsobom a pôvabným jazykom. Len za posledných pár mesiacov napísal článok o umení a životnom štýle do slovenského časopisu Kritika a kontext, príspevok do českého Katolíckeho týdeníku, štúdiu o Václavovi Havlovi do Sociologického časopisu i sériu článkov do Vesmíru, lektorský posudok na oneskorené vydanie knihy Jiřiny Šiklovej o študentských hnutiach z konca 60. rokov. Začiatkom roka mu vyšli *České sociální vědy v exilu*, svetlo sveta uzrel jeho dlhší doslov k prekladu *Měšťanské morálky* od Marie Ossowskej, pracoval na *Dějínách české sociologie*, pre knižnicu Nadace Vize pripravoval knihu svojich štúdií a esejí pod názvom *Společnost a*

kultura, do ktorej zaradil témy ako *Deziluze z pokroku* jako „stav ducha“, *Život všední a život heroický*, *Informace nebo vzdělanost? Současné vzdělávací systémy v časech postmoderny* či *Proč lidé naší doby potřebují mýty?* Zopár ďalších textov prisľúbil napísať vrátane štúdie do našej pripravovanej knihy o „pootvorenom Slovensku“.

Rozpísaného toho má veľa, máme sa na čo tešiť, aj keď nejaký čas potrvá, kým to Alenkiná starostlivá ruka pripraví do tlače.

X X X

Presne pred 25 rokmi nám po návrate z Hodruše pri Banskej Štiavnici, kam nás prišli s Alenkou navštíviť, napísal: „Krajina ta se nám tak v paměť vtesala, že stále vidíme zeleně a kopcovitě.“ V záhlaví listu stálo: „Je 29. VIII. 1987, 43. výročí SNP a 2. výročí AM & MP!!!“

Dnes je znovu 29. august. Alenka a Milan majú výročie svadby.

Vrátilo nás to so Zorkou o štvrtstoročie späť. Vidíme to ako dnes. Milan so štetcom sedí pod listnatým jaseňom, pod rukami sa mu rodí obraz slnečnice v krčahu na našom stole. Pijeme kávu a debatujeme, pod nami banská klopačka a tri kostoly stratené v zeleni úzkej hodrušskej doliny.

Potom sa uberáme k Zlatému vrchu neďaleko Štiavnice. Z dreveného kríža na nás hľadá hrdzavý plechový Kristus. Budúcnosť je síce nejasná, ale keď sme spolu, všetko je akési znesiteľnejšie a zmyslupľnejšie. Akoby sme tušili, o čom všetkom sa budeme po tie ďalšie rušné i krušné roky zhovárať, s čím všetkým sa budeme môcť zdôveriť, o čo všetko bude treba zápasiť.

A napokon počujem Milana, trochu zmoreného pútnika s búšiacim srdcom, ako uprostred zbierania černíc odrazu úpenlivo zvolá: „Panebože, vždyť já bych tak rád učil! Proč mi to nedovolí!! Já bych to tak uměl!!!“

Učí nás dodnes.

Drahí priatelia, tu v tejto pospolitosti, keď ešte iba nahmatávame obrysy toho, čím všetkým pre nás a našu spoločnú nezmenšenú vlasť Milan Petrusek bol, a keď si nástoľčivo uvedomujeme, ako nás obdaril, sa už dá urobiť iba jedno: pokľaknúť a poďakovať za to, že sme mohli byť súčasťou Milanovho sveta.

Lúčime sa s bolesťou, pokorou i nádejou.

Nech tí je česká zem ľahká, Milanko, odpočívaj v pokoji.

Martin Bútora